

УДК 343.222.4(73)

*Є. Ю. Полянський***ДОКТРИНА ПІНКЕРТОНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ США:
КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Кримінальне право США є самобутнім та концептуально відрізняється від права континентальної Європи. Розуміння системи американського кримінального права, його функцій, інститутів та ін. є нетиповим для вітчизняних фахівців в цієї галузі. За таких принципових відмінностей формується якісно різна правосвідомість: отже аксіоми американського кримінального права можуть стати нонсенсом в очах вітчизняного фахівця та навпроти. Єдиним шляхом розв'язання суперечності підходів до вирішення тих самих питань є дослідження та зіставлення відповідних концепцій, оскільки в кожній з них знаходяться як сильні, так і слабкі сторони, які, в свою чергу, мають бути подолані. Таким чином, приділення необхідної уваги закордонному досвіду правозастосування, зокрема в США, залишається актуальним та недостатньо розробленим питанням у вітчизняній науці. При цьому слід вказати на повну відсутність наукових праць, присвячених проблемам співучасті у вчиненні злочину.

Метою написання даної статті є поглиблення наукового знання про інститут співучасті в кримінальному праві США. В свою чергу об'єктом дослідження виступає теорія відповідальності співучасників у кримінальному праві США, а предметом — специфічна доктрина відповідальності за інші злочинні дії, вчинені співучасниками злочину.

Наука кримінального права США та судова практика з кримінальних справ створили декілька доктрин відповідальності за відсутності вини. Практично усі вони, за виключенням доктрини суворої відповідальності, стосуються випадків вчинення злочинів у співучасті та поширюють відповідальність за спричинені наслідки на усіх учасників злочинної поведінки.

Досить цікавим є той факт, що ці доктрини взаємодоповнюють та у випадках, де неможливо застосування однієї із них, може бути застосована інша. Таким чином, можливість обвинуваченого уникнути об'єктив-

ного ставлення у вину за дії співучасників є практично відсутньою. Доктрини вбивства під час злочину (*felony murder*) та підбурювання і допомоги (*aiding and abetting*) потребують окремого дослідження, а основна увага в даному випадку буде приділена третій — самій сучасній та найбільш широкій за змістом доктрині Пінкертонна. Така характеристика цієї концепції зумовлена її відносною новизною, а також тим, що вона обґрунтовує можливість засудження за дії співучасників майже в усіх випадках. Співвідношення зазначених доктрин за змістом виглядає таким чином. Концепція вбивства під час злочину зумовлює засудження за випадкову смерть будь-якої особи під час вчинення злочину. Таким чином, вона може застосовуватися лише у випадках, коли під час злочину хтось загинув, в інших — ні. Доктрина підбурювання та допомоги потребує активних дій від особи. А найважливіша відмінність від доктрини Пінкертонна криється саме в тому, що створюється можливість притягнення до відповідальності тих співучасників, які залишалися пасивними та фактично не мали особистого внеску у вчинення злочину.

Американська кримінально-правова доктрина виробила зовсім інше розуміння природи співучасті, яке базується на її акцесорності. При цьому є усі підстави не погодитися із Г. О. Єсаковим та його ствердженням про те, що американське право поступово відступає від цих позицій у теорії співучасті [1, с. 680]. Навпаки, глибокий аналіз законодавства, судової практики та доктринальних джерел підтверджує акцесорність співучасті, при цьому цей термін було би коректніше визначити як подвійну, або взаємну акцесорність, оскільки відповідальність усіх співучасників залежить не тільки від дій безпосереднього виконавця, а також від дій кожного із учасників вчинення злочину, незалежно від покладених на них функцій. В результаті кожна з осіб, які брали участь у вчиненні злочину, несе повну відповідальність за всі наслідки, прямо чи опосередковано спричинені злочином. Крім того, за правилами доктрини Пінкертонна мають також відповідати й ті особи, які не брали безпосередньої участі у вчиненні злочину, а раніше лише дали згоду на його вчинення, або ж погодилися вчинити певні допоміжні дії, спрямовані на сприяння вчиненню злочину. Такий підхід до вирішення питання про відповідальність співучасників засновується на так званій доктрині змови, за якою згода декількох осіб про вчинення злочину є завершеним складом злочину. Якщо же реалізація злочинного задуму перейде в практичну плоскість, то відповідальність наступатиме за сукупністю змови на вчинення злочину та замаху на злочин, або ж за закінчений злочин. Практична складова доктрини Пінкертонна реалізується в тому, що будь-який із змовників відповідатиме за усі злочинні результати незалежно від факту та ступеня особистої участі у вчиненні злочину. Зокрема, відомий американський науковець Дж. Бранден так характеризує застосування доктрини Пінкертонна: «Кожний зловмисник, що бере участь в тривалій у часі змові на вчинення злочину є відповідальним за дії його співучасників, вчинені у виконання злочинного наміру або ж

в його результаті, якщо можливість таких дій мала бути об'єктивно передбачена як реальний та можливий наслідок вчинення злочину» [2, р. 459].

Таким чином, ідеї, що панують в кримінально-правовій доктрині США стосовно відповідальності співучасників, докорінно відрізняються від традиційного бачення цієї проблематики очима українських науковців. Так праву США невідомі такі конструкції, як експес виконавця та індивідуальна відповідальність співучасників у межах умислу на вчинення злочину. Цікавим є той факт, що у випадках вчинення злочинів одноособово, необхідність доведення наявності суб'єктивної сторони (*mens rea*) не виключається (за винятком злочинів так званої суворої відповідальності). Прослідковується явно виражений репресивний характер відповідальності за вчинені у співучасті злочини [3, р. 614]. Судова практика та кримінальна політика держави спрямовані на радикальну кримінально-правову протидію організованій злочинності, тому відповідальність за вчинення групових злочинів є значно суворішою, навіть в тих випадках, де такий підхід є нераціональним та надто суворим.

Сама же доктрина Пінкертон походить від судового прецеденту по кримінальній справі *Pinkerton v. US* в 1946 році [4] та достатньо швидко посіла вагому позицію в судовій практиці по справах про злочини, вчинені у співучасті. По суті справи брати Пінкертон були звинувачені в незаконному виготовленні алкогольних напоїв та ухиленні від сплати податків. Але на момент реалізації злочинного задуму один із братів відбував покарання в іншому штаті за вчинення правопорушення, таким чином не брав участі у реалізації злочинного задуму. Фактична сторона злочину була скоєна його братом одноособово. За вироком суду, далі підтвердженого вищою судовою інстанцією США, обидва брати були визнані винними у вчиненні усіх запланованих злочинних дій без врахування ступеня участі кожного з них [5, р. 8]. Верховний суд США не взяв до уваги доводи про те, що один із братів не брав жодної участі у вчиненні злочину, мотивувавши своє рішення обізнаністю підсудного про перспективу вчинення злочину та його бажанням настання відповідних наслідків. Результатом стало створення у судовій практиці правила про те, що за наявності змови про вчинення злочину особи несуть відповідальність за дії співучасників, якщо вони були обізані про такі дії або ж мали змогу їх об'єктивно передбачувати, та такі дії відносяться до суті запланованого злочину — пов'язані із ним, або необхідні для забезпечення його вчинення чи приховування.

Якщо звернутися до поширення доктрини Пінкертон у судовій практиці, то спочатку його можна було охарактеризувати як помірне, проте з часом воно зазнало суттєвої ескалації. Так у відомому виданні «Довідник з кримінального права» 1972 року його автори стверджували, що доктрина Пінкертон ніколи не мала поширення на практиці. Але одне десятиріччя поспіль інший автор — Джон Мей виказав впевненість у тому, що це ствердження вже не мало жодних підстав вважатися істин-

ним [6, р. 21]. На його думку, судове застосування доктрини надзвичайно поширилося, особливо по певних категоріях справ.

Втім чимало американських авторів неоднозначно оцінюють панівну теорію відповідальності співучасників та доктрину Пінкертон в особливості. Цієї проблематиці присвячено чимало наукових праць, в яких, як правило, доктрина Пінкертон та її застосування піддаються критиці. Але в жодній з цих праць не виказується теза несправедливості об'єктивного ставлення у вину, а акценти поставлені лише на недосконалоості доктрини, зокрема на невизначеності критеріїв, наявності яких є підставою для притягнення до відповідальності. Автори Модельного кримінального кодексу США відмовилися від кодифікації доктрини Пінкертон [7], законодавства більшої частини штатів позбавлені нормативного закріплення відповідного правила [8, р. 4]. Втім у переважній більшості штатів ця конструкція застосовується як судовий прецедент, тобто як частина *common law*.

Звичайно, така практика викликає певні запитання чи є взагалі справедливим та припустимим піддавати кримінальній відповідальності осіб за відсутності в них умислу на вчинення злочинних дій. Отже треба визначитися чи може особа бути винною у злочинах, вчинених співучасником лише на підставі того, що вони знаходилися в змові про вчинення якихось злочинних дій. Чи може особа бути відповідальною за вбивство, вчинене співучасником, якщо до можливих наслідків мала лише необережне ставлення? Таким чином необхідно визначитися з тим, наявність якої форми вини або ж відсутність такої є необхідною умовою для притягнення до відповідальності за правилами доктрини Пінкертон.

З позицій загального права та Модельного кримінального кодексу США мінімальним психічним станом для умисного вбивства є виняткова самовпевненість [9, р. 458]. Незважаючи на це, в деяких випадках закон визначає недбалість як достатній психічний стан для вбивства. Це припущення підтверджував, зокрема, О. Холмс в своєму трактаті «Загальне право». На його думку, «реальне психічне відношення до злочинних дій відіграє іншу роль, ніж це звичайно вбачається. Покарання не може бути абсолютно визначене лише недостойною поведінкою злочинця. Вирішення цього питання буде можливим якщо відповідатиме потребам суспільства» [10, р. 41]. І далі: «Право здатне пожертвувати індивідом заради досягнення своїх цілей... реальний ступень персональної вини в злочинній поведінці не може бути єдиним елементом, якщо він взагалі є елементом, назначеної відповідальності». Далі О. Холмс доходить висновку про те, що можна використовувати універсальне поняття «розважлива людина», тобто посереднього члена суспільства в контексті можливості передбачати наслідки злочинної поведінки. Науковець робить лише два виключення, коли особа не може вважатися «розважливою» — в разі порушення психічної діяльності або ж малолітства. В усіх інших випадках злочинець заздалегідь проголошується «розважливим», тобто таким, що мав можливість передбачати наслідки кримі-

нальної поведінки. Також Холмс прямо вказує на об'єктивний стандарт визначення вини: «Передбачення це не уявлення злочинця про майбутнє, а те, на що мала розраховувати будь-яка розумна особа». В цілому такі роздуми на тему об'єктивного характеру винності призводять до трансформації поняття в певний статус особи, який їй надається, а точніше — признається за вироком суду. І справді, виходячи із роздумів О. Холмса, особа може бути «призначена винною» виходячи із потреб суспільства, незважаючи на обставини вчиненого злочину та на її особисту участь в ньому. На наш погляд, така аргументація не може бути достатньою саме тому, що не надає жодних пояснень стосовно характеристики особистої вини, достатньої для відповідальності за дії інших співучасників.

Можливість відповідальності за дії співучасників при наявності необережної вини обґрунтовують чимало авторів. Втім слід окремо наголосити, що йдеться саме про відповідальність за умисний злочин, в той час як за формою вини присутня лише необережність. Так Х. Харт засвідчує, що «в англо-американському праві існує низка статутних злочинів, в яких необережність є караною... крім того, загальному праву відомі деякі злочини, зокрема просте вбивство, які можуть бути вчинені із ненавмисною необережністю [11, р. 137]. На думку М. Поули, Харт відрізняє «ненавмисну необережність» не лише від вольового та навмисного спричинення шкоди, а також від самовпевненості, якою є свідомий рух в напрямку значного та невиправданого ризику [4, р. 8].

Вкрай важним запитанням залишається врахування фактичної участі особи у діях співучасників, які призвели до настання небезпечних наслідків. Так участь обвинуваченого у вчиненні злочину може бути визнана незначною, або недостатньою, але в кожному з випадків юридична оцінка участі особи є суто ситуативною. Від визначення якихось узагальнених критеріїв суди утримуються [12, р. 18]. Що же стосується шляхів для розв'язання цієї проблеми, то, на думку Б. Актовиака, найліпшим варіантом було би визначити такі критеріїв інструкціях для журі присяжних [13, р. 13]. І хоча така пропозиція має певну рацію, проте нічого не залишається, ніж також піддати її критиці, оскільки видані в кожному окремому штаті інструкції знову не відображатимуть єдиного підходу, що у свою чергу не змінить ситуацію на краще. Тим більше що проблема визначення «другорядних критеріїв» для застосування доктрини Пінкертон не розв'язана взагалі — практично жодний з авторів не намагається хоч спробувати надати ознаки «незначної участі особи у вчиненні злочину» та ін.

Засновуючись на викладених теоретичних положеннях та матеріалах практики, можна дійти висновку про те, що доктрина Пінкертон є універсальним інструментом для посилення репресивної відповідальності за злочини, вчинені у співучасті. Статутне законодавства США в цілому спрямоване на досягнення таких цілей, зокрема низка нормативно-правових актів 70—90-х років прошлого століття, наприклад так зва-

ний закон RICO так ін. Аналогічна політика прослідковується і в положеннях Федеральних інструкцій з призначення кримінальних покарань, за якими відповідальність за вчинення злочину групою осіб значною мірою посилюється.

Крім того, теорії відповідальності співучасників, що панують в кримінально-правовій доктрині США, не тільки посилюють, а також поширюють відповідальність за колом осіб. Враховуючи те, що індивідуалізації покарання співучасників не відбувається, то в чисельних випадках особи, участь яких у злочинах була мінімальною чи випадковою, стають певними «жертвами» правосуддя, будучи засуджені до тривалих термінів позбавлення волі.

Наводячи підсумок, слід наголосити на такому. Проблема доктрини Пінкертонна залишається нерозв'язаною, як й більшість інших доктринальних суперечок в кримінальному праві США. З одного боку, вона зазнає нищівної критики в літературі, проте цей факт жодним чином не впливає на позицію судової влади, яка продовжує застосовувати ідеї доктрини на практиці. На наш погляд, підхід, виражений в доктрині Пінкертонна, має раціональні прояви. Так, було би важко не погодитися з тим, що у випадку планування небезпечного насильницького злочину усі його учасники, зокрема підбурювач, який втягнув інших осіб у вчинення цього злочину, мають усвідомлювати можливість настання інших тяжких наслідків, у тому числі й вбивства, навіть якщо вони не мали умислу на вчинення таких дій іншими співучасниками.

Але ж виникає питання особистої вини співучасників у настанні злочинних наслідків. Особливо складною видається проблема встановлення можливості передбачення таких наслідків. Більшість американських науковців так чи інакше доходять висновку про те, що можливість передбачення має оцінюватися об'єктивно з позицій здорового глузду. Втім це не завжди реально. Таке припущення виходить за межі інтелектуальних можливостей так званої «пересічної особи» і вимагає від неї просто екстрасенсорних здібностей. В результаті обвинувачення засновується саме на доведенні припущення передбачення результату, а ні на самому факту такого передбачення.

В американській юридичній літературі підіймається питання про винайдення додаткових критеріїв, які би визначали можливість застосування доктрини Пінкертонна на практиці, іншою мовою — значно обмежили би її застосування. Фактично у вигляді такого критерію виділяють ступінь участі особи у вчиненні злочину. Але, по-перше, судова практика не поспішає робити відповідні висновки, по-друге, ступінь участі залишається оціночним поняттям, яке за відсутністю необхідного нормативного регулювання приречене залишатися «мертвим критерієм». Крім того, надто вільне бачення причинного зв'язку практиками неминуче призводитиме до визнання дій усіх співучасників суттєвими для настання злочинного результату, що автоматично перекреслить актуальність врахування ступеня участі окремих осіб у вчиненні злочину.

Таким чином, формування додаткових вимог для застосування доктрини Пінкертон залишається нерозв'язаним питанням. Ще більше воно ускладнюється з огляду на відсутність статутного регулювання в цієї сфері, бо лише воно має змогу змусити суди упорядкувати відповідну практику. На жаль, і Верховний Суд США також не впорався з цим завданням, оскільки у своїх рішеннях він розв'язував скоріше ситуативні завдання.

Можна окреслити групу факторів, які мають значення при вирішенні питання про можливість відповідальності за дії співучасників за відсутності попередньої змови про їхнє вчинення:

1. Активна участь особи у готуванні та вчиненні злочину. Зокрема, під активною участю слід розуміти свідоме надання предметів, зброї або ж особистої допомоги з метою вчинення злочину іншими особами.

2. Усвідомлення особою фактичної сторони злочинної поведінки. Так можливі випадки, коли особа не в повній мірі усвідомлює, що допомагає у вчиненні злочину. При цьому в неї, безумовно, зберігається гіпотетична можливість передбачення злочинних намірів інших осіб, проте підстави на це мають бути вагомими, а не вірогідними. Таким чином, підіймати питання про притягнення до відповідальності можна лише тоді, коли особа мала напевно знати про злочинні наміри інших осіб, а не лише їх припускати.

3. Насильницький характер запланованого злочину чи наявність вогнепальної або холодної зброї у злочинців, про що було відомо іншим учасникам злочину.

4. Згода особи із діями інших співучасників, якщо ці дії не входили до предмета згоди. В разі відмови особи діяти або у випадку активної протидії з її боку відповідальність за такі дії її співучасників не має наставати.

5. Наявність причинного зв'язку між поведінкою особи та загальним злочинним результатом. Втім даний тезис за своєю суттю є неприйнятним для доктрини Пінкертон, оскільки її головна ідея полягає в притягненні до відповідальності фактично не за свої дії, а за дії інших осіб. Тим більше, так чи інакше, панівна теорія причинного зв'язку в кримінальному праві США є надто невизначеною та надто вільно трактується у судовій практиці.

Таким чином, доктрина Пінкертон заслуговує на неоднозначну оцінку. Неможна не погодитися з тим, що в певних випадках відповідальність за додаткові наслідки вчинення злочину в результаті ексцесу виконавців мають також нести і інші учасники. Це цілком виправдано в тих випадках, коли можливість такого оберту подій була цілком очевидною для інших співучасників. Якщо трансформувати дану формулу в традиційну для суб'єктивного ставлення у вину конструкцію, то можна вважати, що імовірні наслідки також охоплюються умислом чи необережністю співучасників, хоча і входять в домовленість лише в певній «мовчазній» формі.

На жаль, судова практика в США йде надто радикальним шляхом, в результаті чого доктрина Пінкертон знаходить своє застосування й у випадках, де вона жодним чином не обґрунтована. Результатом часто стає невинуватене застосування суворих покарань до осіб за відсутністю в них вини у вчиненні злочину.

Л і т е р а т у р а

1. Есаков Г. А. Англо-американское уголовное право: эволюция и современное состояние / Г. А. Есаков. — М., 2007. — 730 с.
2. Branden J. White Collar Crime: Fourth Survey of Law: Substantive Crimes / J. Branden // Am. Crim. L. Rev. — 1987. — N 24.
3. Robinson P. Imputed criminal liability / P. Robinson // The Yale Law Journal. — 1994. — Vol. 4.
4. Pinkerton v. U.S., 328 U.S. (1946) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/328/640>.
5. Pauley M. Pinkerton doctrine and murder / M. Pauley // Pierce L. Rev. — Vol. 1, N 4.
6. May J. Pinkerton v. United States Revisited: A Defense of Accomplice Liability / J. May // Nova L.J. — 1983. — Vol. 8.
7. Model Penal Code § 2.06 cmt. (a) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ali.org/index.cfm?fuseaction=publications.ppage&node_id=92.
8. Robinson P. The five worst (and five best) American criminal codes / P. Robinson // Northwestern University Law Review. — 2000. — Vol. 1.
9. Kadish S. Criminal Law and Its Process / S. Kadish, S. Schulhofer. — 6th ed. — Little, Brown & Company, 1995.
10. Holmes O. The Common Law / O. Holmes. — Mark DeWolfe Howe ed., The Belknap Press of Harvard University 1967.
11. Hart H. Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law / H. Hart. — Oxford University Press, 1968.
12. Antkowiak B. The Irresistible Force / B. Antkowiak // TEMP. POL. & CIV. RTS. L. REV. — 2008. — Vol. 1.
13. Antkowiak B. The Ascent of an Ancient Palladium: The Resurgent Importance of Trial by Jury and the Coming Revolution in Pennsylvania Sentencing / B. Antkowiak // WIDENER L. J. — 2003. — Vol. 11.

А н о т а ц і я

Полянський Є. Ю. Доктрина Пінкертон в кримінальному праві США: критичний огляд та перспективи вдосконалення. — Стаття.

У статті автор звертається до специфіки доктрини Пінкертон — концепції відповідальності співучасників, що походить від судового прецеденту. Відповідно до концепції усі учасники злочину несуть повну відповідальність за незаплановану шкоду від злочину незалежно від ступеня участі в ньому. Такий підхід викликає обґрунтовані суперечки в науці, що, безумовно, потребує його перегляду.

Ключові слова: кримінальне право США; відповідальність співучасників; об'єктивне ставлення у вину.

А н н о т а ц и я

Полянский Е. Ю. Доктрина Пинкертон в уголовном праве США: критический обзор и перспективы усовершенствования. — Статья.

В статье автор обращается к специфике доктрины Пинкертон — концепции ответственности соучастников, берущей свое начало из судебного прецедента. Согласно данной концепции, все участники преступления несут полную ответственность за незапланированный причиненный вред независимо от степени личного участия. Подобный подход вызывает обоснованные возражения в науке, что, безусловно, требует его пересмотра.

Ключевые слова: уголовное право США; ответственность соучастников, объективное вменение.

S u m m a r y

Polyansky E. Pinkerton doctrine in US criminal law: critical review and prospects of improvement. — Article.

The author applies to specific features of Pinkerton doctrine — a concept of imputed liability for conspirators, arisen from judicial case. According to the concept, the conspirators are liable for all consequences caused by criminal activity regardless to personal guiltiness and personal contribution. Such approach engenders controversy in science, and in fact — needs revision.

Keywords: U.S. criminal law; criminal legal doctrines; liability of conspirators, imputed liability.